

1. A humán erőforrások és a regionális fejlődés

A humán erőforrások szakszerű meghatározása nem egyszerű feladat. Hiszen miről is van szó? Arról, hogy az emberi tényezők, az azok alakításában részt vevő intézmények, valamint a társadalmi feltételek, és adottságok együttese jelenti azt a feltételrendszert, amivel egy terület egység rendelkezik. Ezek a tényezők külön-külön és együttesen is jelen vannak, sőt hatnak, egymást erősítve, gyengítve formálják az adott területi egységet, s azok sokasága révén a térszerkezetet (*Enyedi* [1996]).

A regionális tudományban a tudásnak mint a regionális fejlődés meghatározó tényezőjének a felismerése csak a kilencvenes években kezdődött meg. A regionális fejlődést vizsgáló elméletek mindig tükrözték a közgazdaságtudomány aktuális paradigmáit, így például a neoklasszikus elmélet a tőke- és munkahatásokat hangsúlyozta (*Richardson* [1969]), vagy az exportbázis-elmélet a gazdasági szerkezetet alakító szektorok szerepét a területi növekedésben (*North* [1955]). A hetvenes években az endogén fejlődés elméletében már felbukkannak a belső tényezők között az emberi erőforrások. Az elemzések és az értékelések súlypontjai még a gazdasági szerkezetben rejlő adottságokra (*Hahne* [1985]), vagy éppen a regionális politika intézményrendszerének alakítására, az abban rejlő korlátok és feltételek leküzdésére irányultak (*Stöhr* [1987]).

A nemzet- és a regionális gazdaságok fejlődését és versenyképességének tényezőit magyarázó elméletek is igyekeztek követni és modellezni a megváltozott gazdasági környezetet, ekkor kerültek kidolgozásra az „új növekedéselméletek” (*EC* [2003]). Az „új (endogén) növekedéselmélet” követői kétségbe vonták a neoklasszikusok hipotéziseit – akik kizárták a technológiai változásoknak a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatását –, és modelljükbe beépítették a technológiai externáliát is. Egyik jeles képviselőjük, *Romer* [1990] növekedéselméletében kiemeli a tudás létrehozásának fontosságát. Érvelése szerint a tudás a tőke meghatározó formája, és a gazdasági növekedés elsősorban a tudásakkumuláció mértékétől függ. A tudásalapú gazdaságoknak pedig az a legfontosabb jellemzője, hogy a tudás előállítása és hasznosítása alkotja az értékteremtési folyamatok központi elemét. *Romer* hangsúlyozza továbbá, hogy a technológiai változások az új technológiákba és emberi erőforrásokba történő befektetések eredményeképpen, azok hozamaképpen következnek be. Ezért a technológiai fejlődés a gazdasági növekedés endogén tényezőjének tekinthető.

Az endogén növekedéselmélet feltételezi azt is, hogy az új technikai tudás létrehozásához szabadon elérhető az összes rendelkezésre álló – kodifikált és hallgatólagos (*tacit*) – tudás. Ezt azonban a legutóbbi kutatások nem tudták megerősíteni, mivel a vizsgálati eredmények szerint az új technikai tudás – elsősorban a

hallgatólagos tudás – terjedésének földrajzi határai vannak (*Anselin és szerzőtársai* [1997], *Varga* [1998], *Braczyk és szerzőtársai* [1998; *Malecki–Oinas* [1999]).

A schumpeteri endogén innovációs modell értelmében a vállalkozások a profitmaximalizálás miatt valósítanak meg innovációkra épülő technológiai fejlesztéseket, és ezeket tekinti a gazdasági növekedés legfontosabb forrásainak. Az elmélet szerint a vállalkozások legfőképpen időleges monopóliumok kiépítésére törekedve és extraprofit elérése érdekében folytatnak kutatás-fejlesztési tevékenységet (*Romer* [1990]).

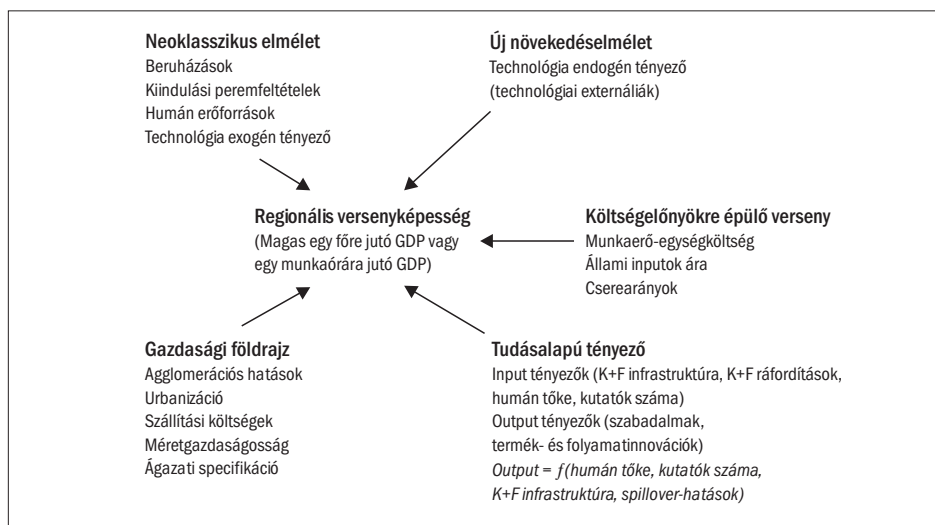
A tökéletlen verseny következtében a vállalkozások elegendő profitot képesek elérni új termékeikből a kutatás-fejlesztési költségeik fedezésére. A korábbi termékeknél jobb minőségű és több szolgáltatási funkciót tartalmazó innovációk képesek kiváltani a termékek korábbi generációit, ennek következtében biztosítják az innovátor extraprofitját. Ezek az innovációk azután más vállalkozások fejlesztési tevékenységéhez nyújtanak inputot, ezáltal hozzájárulva az általános technológiai színvonal fejlődéséhez, illetve a gazdasági növekedéshez. Ezen innovációk tipikus példája jelentik az információs és kommunikációs technológia. A schumpeteri modellben a növekedés mértékét a kutatás megtérülése határozza meg, amely az innovációra fordított források nagyságától, a piac méretétől, a kutatás-fejlesztési tevékenység termelékenységétől, valamint az innovátorok piaci erejétől függ.

Az új gazdaságföldrajz közgazdasági irányzataihoz tartozó elméletek arra igyekeztek választ keresni, hogy mely tényezők hatására koncentrálnak egyes gazdasági tevékenységek, illetve melyek a regionális versenyképességet leginkább befolyásoló faktorok. A *Krugman* [1991/2003] nevéhez kötődő új gazdaságföldrajzi elmélet egyensúlyi modelljével nemcsak a gazdasági tevékenységek földrajzi koncentrációjára lehet magyarázatot adni, hanem a termelés térbeli áthelyezésének, illetve az interregionális munkamegosztás megváltozásának motivációs tényezőire is. *Krugman* modellje innovatívan kombinálja *Weber*, *Marshall*, az evolucionista közgazdászok (*Nelson*, *Winter*) elméleteit. Míg például *Marshall* a tökéletes verseny eszményére épít, addig *Krugman* megközelítése tekintettel van a tökéletlen versenyre és a növekvő hozadéokra is. Modellje szerint, ha a szállítási költségek csökkennek, azzal párhuzamosan a helyi piacok veszítenek jelentőségükből, és a termelés egyre inkább áthelyezhetővé válik.

Mіндеzen elméletekből következik, hogy a fejlett gazdaságok versenyelőnye elsősorban azok tudás-előállítási és -hasznosítási képességein nyugszik. Napjainkban már a tudás az alapja a termék-, a folyamat- és a szolgáltatási innovációknak, amelyek egyben új piacokat is teremtenek, illetve olcsóbbá teszik a meglévő termékek és szolgáltatások előállítását. A tudás a folyamatos kutatás-fejlesztési tevékenységből származik, amelyet magasan képzett szakemberek hoznak létre hatékony technológiai transzfer, valamint az új ötletek piaci megvalósítása során.

A tudásalapú gazdasági fejlődés jellemzi az iparilag fejlett országokat tömörítő OECD tagállamainak közel felét. A tudás-előállítás és a tudásiparokban foglalkoztatottak létszáma rohamosan növekszik ezen országcsoporton belül (*OECD* [1996]). Az OECD-tagállamokban a közepesen technológiaintenzív, illetve a csúcstechnológiai termékek előállítása az 1985. évi 44 százalékról több mint 50 száza-

1. ábra
A regionális versenyképesség különböző megközelítése

Forrás: EC [2004] 131. o.

lékra nőtt az ezredfordulóra. Ezeknek az ágazatoknak a növekedése már évek óta jelentősen felülmúlja a GDP növekedésének átlagos ütemét (Simmie [2003]).

Általánosan elfogadott az a tézis, amely szerint a tudásalapú tevékenységek széles körű elterjedése egyre fontosabb szerepet játszik az egyes országok és régiók versenyképességében. A tudás – az innováció alapvető összetevőjeként – része annak a körfolyamatnak, amely innovációhoz, azon keresztül az export- és a versenyképesség növekedéséhez vezet. Egyrészt, a nemzet- és a regionális gazdaságok exportbázisa pedig a gazdasági növekedés legfőbb hajtóereje. Másrészt, az export és a kereskedelem a legfontosabb közvetítője a nemzetközi szinten elérhető tudásnak, illetve az innovációhoz elengedhetetlen ismeretek transzferének, ezzel bezárva az innovációs hurkot.

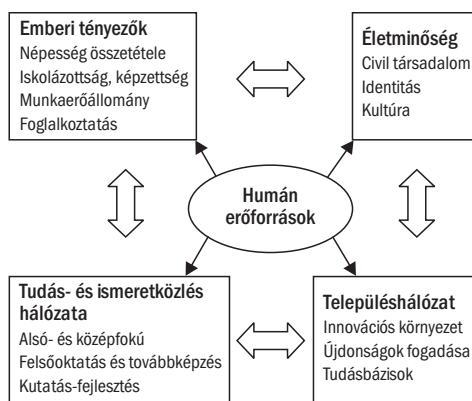
A Hagerstrand [1952] által leírt, az innovációk térbeli terjedését jellemző modellek indítják el azokat a vizsgálatokat, amik elvezetnek az innovációs környezet leírásához, értelmezéséhez, ahol a humán erőforrások szerepe már meghatározó (Camagni [1991]; Rechmitzer [1993]). Innen már csak egy lépés a tudásrégiók elmélete, amely a regionális fejlődés új mozgatóját az ismeretek felhalmozásában, az azokat megtestesítő intézményekben és szereplőkben látja, és egyben új paradigmát állít fel a regionális fejlesztés számára is (Scheff [1999]; Rösch [2000]).

Meusburger [1998] átfogó monográfiát szán a tudás és a képzés regionális dimenziójának bemutatására, amelyben nemcsak a tudásnak, mint a gazdasági fejlődés új tényezőjének vizsgálatához szükséges elméleti alapokat ismerhetjük meg, hanem regionális szinten a humán erőforrások elemzésének legfontosabb szempontjait és módszereit is megtalálhatjuk.

A hazai területi kutatások eddig elhanyagolták a tudásnak, mint a regionális fejlődés új elemének vizsgálatát. A humán erőforrások egyes elemeinek önálló, egyedi áttekintésére készültek ugyan tanulmányok, de azok nem valamiféle rendszerben, hanem inkább a szektorális tényezők, vagy a hagyományos területi erőforrások szempontjából értékelték az elmúlt évtized folyamait, illetve abban egy-egy alkotó tényező területi szintű változásait (Vámos [1992], Tóth–Trócsányi [1997], [2002]).

A humán erőforrások területi elemzésekor tehát új helyzet előtt állunk, mivel nem egyetlen tényezővel, a népességgel kívánjuk jellemezni ezt a fejlődést hordozó erőforrást, hanem a hatásmechanizmusával, azokkal a tényezőrendszerekkel, amelyek leginkább befolyásolják az adott térségek humán erőforrását. Ezt négy alkotóelemre (emberi tényezők, életminőség, tudás- és ismeretközlés, településhálózat) bontottuk (2. ábra).

2. ábra
A humán erőforrásokat befolyásoló területi tényezők

Forrás: saját szerkesztés.

Az elemek egyenként és önmagukban is külön-külön tanulmányt érdemelnek, így azok alkotóelemei közül kiválasztunk néhányat – amire elérhető területi információk állnak rendelkezésre –, és azok alapján kísérjük meg a kilencvenes évek folyamatait bemutatni.

Az első az emberi tényezők, amelyeket jellemezhetünk a népességgel, annak alakulásával, a népesség különféle összetevőivel – esetünkben közülük talán az iskolázottság és az ismeretek állapota, azaz a képzettség a legfontosabb. Az emberi tényezőket értékelhetjük továbbá a munkaerő-állománnyal, az aktivitás mértékével, illetve a foglalkoztatás szerkezetével, annak változásával, átrendeződésével. Ezen utóbbi két kérdéscsoportot a tanulmányunk nem érinti. Az emberi erőforrások minőségét hivatott illusztrálni az emberi fejlettség indexe, ami megkísérli a képzettség és a gazdaság teljesítőképesség összekapcsolását, s ezáltal alkalmassá válik időbeli és térbeli fejlettségi rangsorok meghatározására.

A második blokkban az életminőséget helyeztük el területi szinten. Napjainkban egy-egy térség népességének kulturális szintje, a civil társadalom aktivitása vagy

éppen a helyhez, a térséghez való kötődés a fejlődést mozgató tényezőnek számít. A két utóbbi tényező elemzésére térünk ki tanulmányunkban.

A harmadik blokkba a tudás- és ismeretközlés, -átadás hálózatát helyeztük, mondván, hogy a különböző szintű iskolai képzés (általános, közép- és felsőfokú), valamint a kutatás-fejlesztés, valamint azok intézményeinek, szakembereinek jelenléte döntő a települések és térségek humán erőforrásainak alakításában.

A negyedik blokkban a településhálózat, azon belül a városhálózat alakulását tekintjük át. A településhálózatot humánerőforrás-buroknak (aurának) tekintettük. Az emberi lét és az azt megtestesítő intézmények alakítják a települést, ugyanakkor a település jellege, sajátosságai visszahatnak az emberi cselekvésekre, annak körülményeire. A kölcsönös viszonyt és kapcsolatot a városhálózat példáján érzékeltetjük, egyrészt annak kilencvenes évekbeli átrendeződésével, másrészt egy új tudás és technológia elterjedésével, végül a tudást megjelenítő tényezők szerkezetének vizsgálatával.

Tanulmányunkban felhasználtuk a hazai irodalomban, illetve kutatásokban fellelhető eredményeket, azokat a humán erőforrások szempontjából összefoglaltuk, értékeltük, s ahol szükséges tartottuk, ott kiegészítő kutatásokat végeztünk, vagy az adatokat frissítettük. A feldolgozásban arra törekedtünk, hogy döntően a kilencvenes évek folyamatait ragadjuk meg, adalékot nyújtva a humán erőforrások regionális sajátosságaira az átment időszakában.